

ВИМОГИ ДО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Характеризуючи систему зобов'язань римського права взагалі і систему контрактних зобов'язань, зокрема, недостатньо обмежитися положеннями про трансформації поняття зобов'язання, контракту та розуміння їхньої сутності. Важливе значення має також встановлення того, які вимоги пред'являлися до виконання зобов'язань, тобто, досягнення якої мети мали забезпечувати засоби стимулювання до належного виконання зобов'язань.

У джерелах раннього римського права відсутні згадки про чіткі вимоги до виконання зобов'язань. Наприклад, Закони XII таблиць згадують про сам обов'язок повернення боргу та про необхідність повернення боргу у встановлений строк (Таблиця III. 1-2).

Пізніше починають формуватися більш точні вимоги до виконання зобов'язань. Згадка про них міститься в Інституціях Гая. Варто звернути увагу на те, що з властивим римським юристам казуїстичним підходом Гай не виокремлює положення про виконання зобов'язань в окремий розділ, а викладає їх там, де йдеться про окремі види договорів: купівлю-продаж, міну, найм роботи, найм послуг, товариство, доручення та ін. (Інституції Гая. III. 139-162).

Разом з тим певна група норм ніби акумулює деякі положення узагальнюючого характеру. Серед них, зокрема, можна назвати такі: «Зобов'язання виконується здебільшого платежем належного...» (Інституції Гая. III. 168); «... часткове зобов'язання виконується поверненням боргу по часткам, але виникло питання, чи можна вчинити акцептиляцію для певної частини боргу...» (Інституції Гая. III. 172).

Деякі положення Інституцій Гая окреслюють додаткові вимоги до дій боржника у зобов'язанні, недотримання яких може потягти перетворення договорів у правопорушення. Так, «... якщо хтось користується річчю, відданою йому на зберігання, то він вчиняє крадіжку. Якщо хто отримає річ для певного користування і зверне її на інше вживання, то він відповідає як злодій...» (Інституції Гая. III. 192); «... у певних випадках вчиняють навіть *furtum* своєї речі, якщо, наприклад, боржник викраде річ, дану у заставу, або якщо я таємно віднімаю свою річ від сумлінного її власника. Тому вирішено: той, хто переховує, що до нього повернувся раб, яким сумлінно володів інший, вчиняє *furtum*...» (Інституції Гая. III. 200).

У найбільш концентрованому вигляді вимоги до належного виконання зобов'язань сконцентровані в Інституціях Юстиніана, де преамбула титулу XXIX містить загальні положення про виконання зобов'язань: «Кожне зобов'язання припиняється виконанням того, що треба виконати, або, зі згоди кредитора,

виконанням однієї дії замість іншої. Байдуже, хто виконує зобов'язання: той, хто винен, чи інший за нього. При виконанні зобов'язання іншим, незалежно від того, чи знає про це кредитор, чи ні, боржник звільняється від обов'язку. Якщо боржник виконує зобов'язання, то й поручителі боржника звільняються також. Те ж саме має місце при виконанні зобов'язання фідеюсором; не лише він сам звільняється від боргу, але також і боржник» (Інституції Юстиніана. III. XXIX. рг.).

Виконання зобов'язань полягає у здійсненні зобов'язаною особою (боржником) дій, що становлять зміст зобов'язання (передача речі, надання речі у тимчасове користування, виконання якоїсь роботи). Предметом виконання зобов'язання за загальним правилом є об'єкт зобов'язання, який без згоди кредитора не може бути замінений іншим предметом. Саме по собі виконання має багато різних нюансів, елементів, вимог тощо. Тому на практиці нерідко виникали спори про характер виконання, його повноту, відповідно до умов договору. Те, що на думку боржника вважається виконанням, на погляд кредитора не відповідає умовам договору і не може бути визнано виконанням. З метою уникнення подібних спорів римські юристи розробили чіткі критерії, яким відповідало виконання зобов'язання. Невідповідність хоча б одному з них мало певні негативні наслідки, аж до визнання зобов'язання невиконаним.

Ефективність зобов'язально-правових норм визначається результативністю виконання. Нема виконання — нема зобов'язання. Будь-які правові операції, що передували виконанню, втрачають смисл, якщо не буде досягнуто бажаного результату.

За грошовими зобов'язаннями виконання називалося платежем. Будь-яке зобов'язання — це тимчасове правове відношення. Нормальний засіб його припинення — виконання. До виконання боржник певним чином зв'язаний зобов'язанням, тобто він певною мірою обмежений у своїй правовій свободі. Зв'язаність боржника припиняється виконанням зобов'язання, яке звільняє його від обов'язку, що лежить на ньому. Для цього необхідне дотримання певних умов, до яких на думку багатьох романістів належать такі: зобов'язання має бути виконаним в інтересах кредитора; зобов'язання має виконувати боржник; місце виконання зобов'язання має важливе практичне значення (для визначення ціни, суми боргу, розміру шкоди тощо); необхідним є правильне встановлення строків виконання зобов'язань; зобов'язання слід виконувати відповідно до умов договору [1; 183-187].

З врахуванням цих зауважень щодо груп вимог до виконання зобов'язання, дотримання яких дає підстави визнати виконання належним, охарактеризуємо далі ці вимоги, децю уточнивши формулювання.

Отже, першою з умов належного виконання зобов'язання є виконання його кредитором або вказаній ним особі. Як правило, виконання зобов'язання мав приймати сам кредитор. Деякі романісти вказують, що для цього він мав бути здатним до прийняття виконання, тобто бути дієздатним [1; 187]. Але таке застереження здається зайвим. Адже і саме зобов'язання могло бути правовим зв'язком не лише між правоздатними, а й дієздатними особами. Це пов'язано з тим, що навіть у най-

вищі періоди розвитку римського права ідея представництва ще фактично не була сформована і встановлювати зобов'язання для недієздатних громадян (особливо на ранніх етапах розвитку римського права) через представників практично не було можливості [2; 8-9]. Тому кредитор у зобов'язанні уже за самим визначенням мав бути, як правило, дієздатною особою.

Другою умовою належного виконання зобов'язання було його виконання належною особою. Звичайно це був сам боржник. Але це правило не мало загального характеру: виконання зобов'язання міг здійснити і не особисто боржник, а призначена ним особа. Другою умовою належного виконання зобов'язання було його виконання належною особою. Звичайно це був сам боржник. Але це правило не мало загального характеру: виконання зобов'язання міг здійснити і не особисто боржник, а призначена ним особа. У літературі є розбіжності щодо питання, чи допускалася заміна боржника у зобов'язаннях особистого характеру. Так, О. А. Підпригора вважає, що в зобов'язаннях, які тісно пов'язані з особистістю боржника, кредитор вправі був вимагати виконання саме боржником (наприклад, художник зобов'язався написати портрет кредитора, а доручив це зробити своєму сину); але якщо особистість боржника не мала для кредитора особливого значення, то зобов'язання могло бути виконано будь-якою третьою особою за дорученням боржника [1; 184]. На думку І. С. Розенталя, вимоги про особисте виконання зобов'язання боржником не існувало про що свідчить відсутність відповідної вимоги у джерелах [6; 264]. Як здається, більш правильною є точка зору, згідно з якою зобов'язання особистого характеру мав виконувати саме боржник. Що ж стосується відсутності згадки про це у джерелах, то пояснити цю обставину можна тим, що така вимога витікала з самої сутності виконання такого зобов'язання і отже не потребувала додаткових вказівок.

В будь-якому разі діяло правило про те, що боржник має бути дієздатним, без чого він не міг розпоряджатися майном і нести відповідальність за своїми зобов'язаннями.

Третьою істотною умовою належного виконання зобов'язання було виконання його у належному місці. Від цього залежав розподіл витрат з доставки товарів, момент переходу права власності на куплений товар, несення ризику випадкової загибелі під час його транспортування та зберігання. Місце виконання зобов'язання визначалося угодою.

Дуже важлива роль у більшості зобов'язань відводилася строку виконання зобов'язання, який забезпечував стабільність і надійність цивільного обігу, створюючи нормальний ритм господарського життя у Стародавньому Римі [4; 233].

Строк виконання зобов'язань, як правило, встановлювався сторонами в договорі [5; 108]. В позадоговірних зобов'язаннях він в більшості випадків визначався законом. Могли також бути ситуації, коли строк виконання зобов'язань не був точно зазначеним ні угодою сторін, ні положенням закону. У таких випадках застосовувався принцип: «В усіх зобов'язаннях, де строк не передбачений, борг виникає негайно» (Дігести Юстиніана. 50.17.14). Можна зробити висновок про гнучкий підхід до вирішення цього питання римською юриспруденцією: виконання зобов'язання до настання передбаченого строку є можливим тоді, коли це робить (або коли не згодна) сторона, у чиїх інтересах строк встановлено [6; 35].

Порушити строк виконання зобов'язання міг і кредитор (наприклад, відмовився прийняти виконання без поважної причини). У такому разі для кредитора також були негативні наслідки. Він зобов'язаний відшкодувати заподіяні неприйняттям збитки. Після прострочення кредитора боржник відповідав тільки за навмисне заподіяні збитки, а не за просту вину з необережності (Дігести Юстиніана. Д.18.6.18). Ризик випадкової загибелі речі, що знаходиться у простроченні, також переходив на кредитора [1; 185-186].

І нарешті, ще однією вимогою до належного виконання зобов'язання було те, що виконання мало суворо відповідати змісту зобов'язання. Це означало, зокрема, що мала бути виконана саме та дія, про яку була домовленість сторін або виконання якої витікало із сутності зобов'язання. Але мала не лише бути вчинена певна дія чи дії. Їх характер, обсяг, кількість, якість теж мали відповідати змісту угоди.

Заміна предмету виконання зобов'язання, за загальним правилом, не допускалася: «... без згоди кредитора не можна йому платити одне замість іншого» (Дігести Юстиніана. 12. 1. 2. 1). Разом з тим, з аналізу цього фрагменту Дігест слідує, що заміна предмету виконання допускалася, але за згодою кредитора.

Слід зазначити, що деякі романісти вважають, що в римському праві допускалася заміна предмету зобов'язання і без згоди кредитора. При цьому вони посилаються на новелу Юстиніана, яка передбачає можливість розрахунку за борги земельною ділянкою боржника, якщо боржник не має інших коштів для виконання зобов'язання [3; 266]. Проте щодо цього першоджерела слід зробити застереження. Новели Юстиніана це вже не власне римське право, а право греко-римське або ж візантійське. Звичайно, є сенс, як зазначалося вище, враховувати і «право Юстиніана», але не як складову частину римського права, а норми, що відображають тенденції подальшого розвитку класичного римського права.

Отже, поступово разом з системою зобов'язань у римському праві склалися певні вимоги до належного виконання зобов'язань.

Полягали вони, передусім, у дотриманні належними суб'єктами зобов'язань (кредитором і боржником або особами, що заміняли їх на правових підставах) умов договору (або положень закону, якщо угодою сторін якимсь питання не вирішувалося) щодо предмету, часу та місця виконання зобов'язань.

На цьому підґрунті врахування інтересів сторін зобов'язання (з відчутним наголосом на захисті прав кредитора) і формувалася та вдосконалювалася у римському праві концепція правового забезпечення належного виконання зобов'язань (передусім, договірних).

Література

1. Підпригора О. А. Основи римського приватного права. — К., 1997. — 336с.
2. Гордон А. Представительство в гражданском праве. — СПб, 1879. — 434с.
3. Римское частное право / Под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. — М., 1997. — 584с.
4. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское частное право / Пер. с макед. — М.: Зерцало, 1999. — 411с.
5. Хутыз М. Х. Римское частное право. — М., 1998. — 170 с.
6. Catalano P. Diritto e persone. — Torino, 1990. — 221 p.